

Чучман О. І.,

*аспірант кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ*

ОСОБЛИВОСТІ ОЦІНКИ ДОСТОВІРНОСТІ ДОКАЗІВ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА УХВАЛЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ РІШЕНЬ СЛІДЧИМ СУДДЕЮ

Анотація. У статті досліджено встановлення особливостей оцінки достовірності доказів при здійсненні судового контролю у кримінальному провадженні та впливу достовірності доказів на ухвалення процесуальних рішень слідчим суддею. Проаналізовано поняття та зміст достовірності, як властивості доказів, правила її оцінки та визначено, що оцінка достовірності доказів є найбільш складною у порівнянні з оцінкою належності, допустимості і навіть достатності доказів. Основною причиною такого висновку є те, що оцінити окремих доказів як достовірних можливо лише тоді, коли у суб'єкта доказування вже є й інша інформація про досліджувану подію та відповідні обставини, яка дозволить йому зробити припущення про достовірність чи недостовірність отриманих даних. Встановлено, що оцінка достовірності доказів має особливості, обумовлені функціями, завданнями та повноваженнями того чи іншого суб'єкта цієї оцінки. Особливу увагу приділено взаємозв'язку достовірності та допустимості доказів у кримінальному провадженні. Доведено, що саме неспростовні сумніви у достовірності доказів мають наслідком визнання їх недопустимими. Слідчий суддя, здійснюючи у порядку, передбаченому КПК України, судовий контроль за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, оцінює докази відповідно до правил статті 94 КПК України з урахуванням засади безпосередності дослідження показань, речей і документів. За умови встановлення сумнівів щодо достовірності доказу, обумовлених порушенням процесуальної форми його отримання, слідчий суддя вирішує питання не лише щодо достовірності, а й щодо допустимості такого доказу. Водночас, сумніви щодо достовірності доказу іншого характеру виникають під час аналізу сукупності доказів, коли висновок щодо недостовірності окремого доказу може бути зроблений і за умови належної процесуальної форми його отримання. Такий висновок може бути зроблений слідчим суддею на момент завершення доказової діяльності, що здійснюється ним в межах виконання функції судового контролю з певного питання. Зважаючи на те, що висновок слідчого судді, як і будь-якого іншого суб'єкта доказування, про недостовірність доказу, оціненого у сукупності доказів, формується на підставі його внутрішнього переконання і не пов'язується із формальними вимогами до порядку його отримання, цей висновок матиме значення лише для ухвалення слідчим суддею на цьому етапі кримінального провадження рішення.

Ключові слова: доказування у кримінальному провадженні, оцінка доказів, властивості доказів, достовірність доказів, судовий контроль, слідчий суддя.

Постановка проблеми. Вирішення загальних завдань кримінального провадження, як і безпосередніх завдань стадії досудового розслідування, є неможливим без належного нормативного врегулювання та відповідного правозастосування у сфері доказування, зокрема й під час здійснення судового контролю.

Удосконалення теоретичних основ і практичних аспектів збирання, перевірки та оцінки доказів передбачає наукове розроблення нових підходів до розуміння сутності низки загально-теоретичних проблем доказового права, і, насамперед, властивостей доказів.

У теорії кримінального процесу властивостями доказів вважають належність, допустимість, достовірність, а щодо сукупності доказів – достатність [1, с. 362–363; 2, с. 235; 3, с. 232–233 та ін.].

Відповідно до ч. 1 ст. 94 КПК України кожний доказ слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд оцінюють з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення.

І якщо зміст належності і допустимості доказів визначений у нормах КПК України, а в теорії і науці кримінального процесу цим властивостям доказів, як і достатності доказів, традиційно приділялось і приділяється достатньо уваги, питання достовірності доказів ні у нормах КПК України, ні в науці кримінального процесу не знайшли свого належного розроблення та вирішення.

Так, на відміну від належності та допустимості доказів, зміст яких визначений у нормах КПК України (статті 85, 86), зміст достовірності доказів законом не визначений, хоча ч. 1 ст. 94 КПК України зобов'язує слідчого, прокурора, слідчого суддю, суд оцінювати кожен доказ за цим критерієм.

Окрім того, відповідно до ст. 85 КПК України належними доказами є докази, які прямо чи непрямо підтверджують, серед іншого, достовірність чи недостовірність, можливість чи неможливість використання інших доказів.

КПК України також містить фрагментарні положення щодо встановлення достовірності доказів окремих видів, зокрема показань свідка (ст. 96), показань з чужих слів (ст. 97), висновку експерта (ст. 356), документів (ст. 358), а також щодо заборони судам апеляційної та касаційної інстанцій при призначенні нового розгляду у судах нижчих інстанцій вирішувати наперед питання, зокрема про достовірність або недостовірність доказів (ч. 2 ст. 415). При перегляді судових рішень судів першої та апеляційної інстанцій суд касаційної інстанції не має права вирішувати питання про достовірність того чи іншого доказу (ч. 1 ст. 433).

Така нормативна регламентація достовірності доказів вочевидь не сприяє її належному встановленню у правозастосовній практиці, особливо зважаючи на те, що вимога достовірності, на відміну від належності та допустимості, підлягає змістовній оцінці, вона не може бути пред'явлена наперед до кожного доказу в момент його отримання і завжди визначається лише на якомусь завершальному етапі їх дослідження [1, с. 366–367].

Такі особливості встановлення достовірності, вочевидь, є причиною того, що серед усіх властивостей доказів саме достовірність не знайшла свого широко висвітлення та дослідження у процесуальній літературі.

Так, на тлі широкого дослідження теоретичних і практичних аспектів оцінки доказів у кримінальному процесі, зокрема їх належності, допустимості, достатності, такими авторами, як В.В. Вапнярчук, І.В. Гловюк, М.В. Деєв, О.В. Капліна, С.О. Ковальчук, Р.В. Костенко, Т.М. Мирошніченко, М.А. Погорецький, С.М. Стахівський, М.М. Стоянов, О.Г. Шило, М.С. Шушило й іншими вітчизняними та закордонними вченими, питання достовірності доказів досліджувались фрагментарно, зазвичай через формулювання поняття достовірності та її співвідношення з іншими властивостями доказів.

Отже, актуальним і необхідним є подальше наукове дослідження достовірності доказів, зокрема її встановлення та тому чи іншому етапі кримінального провадження, а також удосконалення законодавчої регламентації відповідних питань.

Постановка завдання. Метою цієї статті є встановлення особливостей оцінки достовірності доказів при здійсненні судового контролю у кримінальному провадженні та впливу достовірності доказів на ухвалення процесуальних рішень слідчим суддею.

Виклад основного матеріалу. За відсутності визначення поняття достовірності доказів у нормах КПК України, поняття та зміст цієї властивості доказів формулюються у процесуальній літературі і переважно пов'язуються з істинністю доказів, відповідністю одержаних відомостей про факти реальним подіям, що відбувались [1, с. 366; 4, с. 165 та ін.].

Іншими словами, достовірні докази правильно, адекватно відображають події, обставини, що мали місце в дійсності, недостовірні ж докази відображають події, обставини у спотвореному виді.

Так, недостовірними будуть показання потерпілого, свідка, підозрюваного, висновок експерта, якщо вони через певні суб'єктивні або об'єктивні причини неправильно сприйняли або відтворили інформацію про події, обставини дійсності.

Оцінка достовірності доказів вважається найбільш складною у порівнянні з оцінкою інших властивостей доказів. Основною причиною цього визнають той факт, що оцінити окремих доказ як достовірний можливо лише тоді, коли у суб'єкта доказування вже є й інша інформація про досліджувану подію та відповідні обставини, яка дозволить йому зробити припущення про достовірність чи недостовірність отриманих даних.

Іншими словами, вимога достовірності не може бути пред'явлена наперед до кожного доказу в момент його одержання, оскільки оцінка достовірності є триваючим процесом, який звершується лише в момент формулювання кінцевих висновків у справі на основі всієї сукупності доказів.

Яким би сумнівним не виглядав доказ (наприклад, показання зацікавленого свідка, які суперечать усім іншим матеріалам провадження), він має бути зафіксованим і підлягати перевірці та оцінці на загальних підставах. І лише наприкінці дослідження, у певному підсумковому документі (обвинувальному акті, вироку) він має бути вмотивовано відхилений. Таким чином, достовірність доказів завжди визначається на певному заключному етапі їх дослідження [5, с. 53–54].

Не заперечуючи зазначене по суті, зауважимо, що слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд, отримуючи певний доказ,

аналізують його формальну та змістовну сторони, внутрішню логічну узгодженість і несуперечність, тобто здійснюють перевірку та фактично оцінку кожного доказу з позиції достовірності фактичних даних, що в ньому закріплені.

При цьому, така оцінка, на наш погляд, матиме особливості, обумовлені функціями, завданнями та повноваженнями того чи іншого суб'єкта цієї оцінки.

Так, слідчий (дознавач), прокурор, аналізуючи достовірність одержаного доказу, приймають рішення щодо необхідності проведення подальших слідчих (розшукових) дій (прокурор, крім того, щодо необхідності надання відповідних вказівок слідчому), а також щодо прийняття рішень, які мають процесуальний і матеріально-правовий характер. Слідчий суддя і суд, аналізуючи достовірність доказу, приймають рішення, які мають процесуальний і матеріально-правовий характер.

У КПК України відсутня норма, яка б закріплювала критерії встановлення достовірності доказів, як і норма щодо перевірки доказів.

Водночас, у процесуальній літературі вказується про те, що перевірка є самостійним елементом доказування та полягає у виявленні доброякісності зібраних доказів для встановлення обставин вчиненого кримінального правопорушення. Вона відрізняється від оцінки доказів тим, що оцінка є винятково розумовою діяльністю, а перевірка є сукупністю практичних дій і розумових операцій. Розумовим шляхом перевірка доказів та їх процесуальних джерел здійснюється за допомогою аналізу і дослідження кожного з них окремо. Практичний шлях означає проведення додаткових чи нових слідчих або ж судових дій. Під час перевірки доказів слідчий, прокурор першочергово вивчають джерела їх походження, здійснюють детальний та повний аналіз і співставляють докази між собою. І вже на цій основі здійснюють перевірку доказів практичним шляхом [6, с. 10–11; 7, с. 94].

Доволі часто достовірність доказів у кримінальному провадженні розглядають у взаємозв'язку із такою їх властивістю, як допустимість.

Так, як зазначає В.В. Вапнярчук, якщо щодо належності можна говорити про відсутність між ними зв'язку (належний доказ може бути як достовірним, так і ймовірним; і навпаки достовірний доказ може бути як належним, так і не належним), то щодо допустимості варто констатувати її безсумнівний зв'язок з достовірністю. Адже окремі вимоги допустимості покликані якраз гарантувати достовірність доказів. В таких випадках доказ буде недопустимим саме через сумніви в його достовірності, які не можуть бути усунуті (наприклад, коли свідок не може вказати джерело своєї поінформованості) [1, с. 366].

Якщо сумніви в достовірності є наслідком прямого порушення закону, зазначає автор, доказ недопустимий. Коли ж такі сумніви виникають з інших причин (наприклад, неякісно проведене експертне дослідження), доказ буде недостовірним [1, с. 366].

І дійсно, саме неспростовні сумніви у достовірності доказів мають наслідком визнання їх недопустимими.

Так, наприклад, отримання доказів внаслідок катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поводження або погрози застосування такого поводження формує сумнів у достовірності таких показань через істотне порушення прав людини і основоположних свобод, що тягне за собою визнання таких показань недопустимим доказом (п. 2 ч. 2 ст. 87 КПК України).

Відповідно до ч. 1 ст. 89 КПК України суд вирішує питання допустимості доказів під час їх оцінки в нарадчій кімнаті під час ухвалення судового рішення.

І якщо стосовно суду (судді одноособово чи суду колегіально), як суб'єкта визнання доказів недопустимими, питання не виникають, то стосовно слідчого судді питання не таке однозначне.

Як вказує М.І. Шевчук, закріплена в КПК України процедура визнання доказів недопустимими є, м'яко кажучи, не бездоганною і недостатньо дослідженою в доктрині українського кримінального процесу. Адже невизначеними в законодавстві, теорії та правозастосовній практиці залишається низка питань, зокрема і про те, чи є слідчий суддя суб'єктом оцінки допустимості доказів [8, с. 208].

Так само А.П. Іванов, досліджуючи питання очевидної недопустимості доказів під час обрання запобіжних заходів, зауважує, що із диспозиції статті 89 КПК України не зовсім зрозуміло, чи може слідчий суддя під час розгляду клопотання про обрання запобіжного заходу вирішувати питання допустимості доказів [9].

Ставлячи відповідні питання та послідовно надаючи на них відповіді, автор доходить висновку, що слідчий суддя під час розгляду клопотання про обрання запобіжного заходу у разі встановлення очевидної недопустимості доказу, повинен визнати цей доказ недопустимим, зокрема і з власної ініціативи (з видаленням до нарадчої кімнати та винесенням відповідної ухвали), що тягне за собою неможливість дослідження такого доказу або припинення його дослідження, якщо таке дослідження було розпочато [9].

А.В. Панова, здійснюючи системний аналіз норм, які утворюють зміст інституту недопустимості доказів, дійшла висновку, що вирішення питання про недопустимість поданих сторонами фактичних даних, що здійснюються у відповідному процесуальному рішенні, належить лише до компетенції суду під час судового розгляду. Оцінка доказів, передбачена ст. 94 КПК України, на погляд автора, має суто суб'єктивний характер, який не передбачає ухвалення вказаними у ній суб'єктами процесуального рішення про визнання таких фактичних даних доказами, адже значення доказів вони набувають тільки за результатами інтерпретації їх судом [10, с. 188].

При цьому, на наш погляд, автор не враховує, що передумовою ухвалення будь-якого процесуального, матеріально-правового рішення є оцінка доказів, зокрема відповідно до правил, визначених у ст. 94 КПК України. Слідчий суддя, як і слідчий, прокурор, суд, зобов'язаний за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінити кожний доказ з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення.

Водночас, на відміну від слідчого та прокурора, але наряду із судом, на процес оцінки слідчим суддею доказів та прийняття ним рішення поширює свою дію засада безпосередності дослідження показань, речей і документів, що зобов'язує суд досліджувати докази безпосередньо (ст. 23 КПК України).

Підтвердженням такого висновку є положення, викладені у постанові Великої Палати Верховного Суду від 12.12.2019 у справі № 800/623/16, про те, що відповідно до частин першої

та другої статті 23 КПК України суд зобов'язаний дослідити показання як самостійне джерело доказів безпосередньо шляхом допиту особи у судовому засіданні. Слідчий суддя не може посилатися на допит особи слідчим під час досудового розслідування, оскільки відповідно до частини четвертої статті 95 КПК України він може ґрунтувати свої висновки лише на показаннях, які безпосередньо отримав під час судового засідання. Тому протокол допиту підозрюваного для слідчого судді не має жодного процесуального значення як джерело доказів, а отже, не впливає на відповідне рішення суду [11].

Безпосередність дослідження доказів означає звернення до слідчого судді вимогу закону про дослідження ним усіх зібраних у конкретному кримінальному провадженні доказів шляхом допиту обвинувачених, потерпілих, свідків, експерта, огляду речових доказів, оголошення документів, висновків експертів, відтворення звукозапису й відеозапису тощо. Цей аспект кримінального судочинства має значення для повного з'ясування обставин кримінального провадження та об'єктивного вирішення питань, винесених на розгляд слідчого судді сторонами [12].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, слідчий суддя, здійснюючи у порядку, передбаченому КПК України, судовий контроль за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, оцінює докази відповідно до правил ст. 94 КПК України з урахуванням засади безпосередності дослідження показань, речей і документів.

При цьому, оцінюючи кожний доказ з точки зору, зокрема достовірності, слідчий суддя здійснює, насамперед, аналіз доказу в органічній єдності фактичних даних та їх джерела. Це передбачає накопичення знань про ті ж обставини, які підтверджує чи спростовує доказ, що перевіряється, тобто, перевірка фактичних даних, а також перевірку надійності (добротності, доброякісності) процесуального джерела [13, с. 94].

За умови встановлення сумнівів щодо достовірності доказу, обумовлених порушенням процесуальної форми його отримання, слідчий суддя вирішує питання не лише щодо достовірності, а й щодо допустимості такого доказу.

При цьому, фактичні дані, що визнані недопустимими, на достовірність, належність, а також достатність уже не перевіряються [13, с. 97; 14, с. 184].

Водночас, сумніви щодо достовірності доказу іншого характеру виникають під час аналізу сукупності доказів, коли висновок щодо недостовірності окремого доказу може бути зроблений і за умови належної процесуальної форми його отримання.

Такий висновок може бути зроблений слідчим суддею на момент завершення доказової діяльності, що здійснюється ним в межах виконання функції судового контролю з певного питання.

Адже, як зазначається у процесуальній літературі, достовірність (недостовірність), як характеристика процесуальних доказів, не може трактуватися як константа, оскільки вона змінюється залежно від її оцінки в сукупності з іншими доказами [15, с. 24] і остаточно визначається суб'єктом доказування на момент завершення його доказової діяльності [16, с. 93].

Разом з тим, зважаючи на те, що висновок слідчого судді, як і будь-якого іншого суб'єкта доказування, про недостовірність доказу, оціненого у сукупності доказів, формується на підставі його внутрішнього переконання і не пов'язується із формальними вимогами до порядку його отримання, цей висновок

матиме значення лише для ухваленого слідчим суддею на цьому етапі кримінального провадження рішення.

Накопичення інших доказів під час подальшого здійснення кримінального провадження може стати підставою для остаточної оцінки достовірності доказу на момент, наприклад, закінчення досудового розслідування або ухвалення судового рішення за результатами судового розгляду по суті кримінального провадження.

З метою удосконалення нормативного регулювання порядку виконання слідчим суддею безпосередніх завдань судового контролю, забезпечення ухвалення ним законних, обґрунтованих і мотивованих рішень на підставі належних, допустимих, достовірних і достатніх доказів, на наш погляд, потребують подальшого наукового дослідження питання, пов'язані з перевіркою надійності процесуального джерела доказів різного виду.

Література:

1. Вапнярчук В. В. Загальна характеристика властивостей доказів та їх розмежування між собою. *Держава і право. Серія: Юридичні науки*. 2015. Вип. 68. С. 361–375.
2. Сергеева Д. Б. Належність доказів на новим КПК України. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2013. № 3. С. 234–239.
3. Декайло П., Різник Г. Окремі аспекти визначення властивостей доказів у кримінальному процесі. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. № 4. С. 232–234.
4. Лозинська Ю. Теоретичні основи визначення поняття достовірності доказів у кримінальному провадженні. *Jurnalul juridic national: teorie si practica. Національний юридический журнал: теорія и практика*. Iulie 2017. С. 162–166.
5. Орлов Ю. К. Основы теории доказательств в уголовном процессе. М.: «Проспект», 2000. 144 с.
6. Стахівський С. М. Кримінально-процесуальні засоби доказування: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.09. Київ: Національна академія внутрішніх справ України, 2005. 35 с.
7. Шевчишин А. В. Доказування у кримінальних провадженнях про корупційні злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Київський національний університет імені Т. Г. Шевченка. Київ, 2018. 489 с.
8. Шевчук М. І. Визнання доказів недопустимими: право суду чи його обов'язок? *Право і суспільство*. 2017. № 4. Ч. 2. С. 207–215.
9. Іванов А. Думки про очевидну недопустимість доказів під час обрання запобіжних заходів. *Судебно-юридическая газета: вебсайт*. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/104916-ivanov-andriy-petrovich>
10. Панова А. В. Визнання доказів недопустимими у кримінальному провадженні: монографія. Харків: «Право», 2017. 256 с.
11. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 12.12.2019 у справі № 800/623/16 (800/98/16). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87179353>
12. Сухов Ю., Резнікова Г. Оцінка доказів і безпосереднє дослідження їх джерел слідчим суддею. *Юрист&закон: електронне видання*. URL: https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA014748
13. Шабаровський Б. В. Перевірка доказів у кримінальному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Львівський національний університет імені Івана Франка. Острог, 2019. 237 с.
14. Лобойко Л. М., Банчук О. А. Кримінальний процес: навчальний посібник. Київ: «Ваіте», 2014. 280 с.
15. Гмирко В. П. Кримінально-процесуальні докази: поняття, структура, характеристики, класифікація. Конспект пробної лекції. Дніпропетровськ: Академія митної служби України, 2002. 63 с.
16. Сергеева Д. Б. Поняття та сутність достовірності доказу як його властивості. *Юрист України*. 2014. № 1. С. 89–95.

Chuchman O. Features of the assessment of the reliability of evidence and its impact on the adoption of procedural decisions by the investigating judge

Summary. The article examines the establishment of the peculiarities of assessing the reliability of evidence in the exercise of judicial control in criminal proceedings and the impact of the reliability of evidence on the adoption of procedural decisions by the investigating judge. The concept and content of reliability as properties of evidence, the rules of its evaluation are analyzed and it is determined that the assessment of the reliability of evidence is the most difficult in comparison with the assessment of relevance, admissibility and even sufficiency of evidence. The main reason for this conclusion is that it is possible to assess individual evidence as reliable only when the subject of evidence already has other information about the event under investigation and the relevant circumstances that will allow him to make assumptions about the reliability or inaccuracy of the data. It is established that the assessment of the reliability of evidence has features due to the functions, tasks and powers of a subject of this assessment. Particular attention is paid to the relationship between the reliability and admissibility of evidence in criminal proceedings. It has been proved that it is irrefutable doubts about the reliability of the evidence that result in declaring it inadmissible. The investigating judge, exercising judicial control over the rights, freedoms and interests of persons in criminal proceedings in the manner prescribed by the CPC of Ukraine, evaluates evidence in accordance with the rules of Article 94 of the CPC of Ukraine, taking into account the directness of examination. If there are doubts about the authenticity of the evidence due to violation of the procedural form of its receipt, the investigating judge decides not only on the reliability but also on the admissibility of such evidence. At the same time, doubts about the reliability of evidence of another nature arise during the analysis of the body of evidence, when the conclusion about the unreliability of individual evidence can be made and provided the proper procedural form of its receipt. Such a conclusion may be made by the investigating judge at the time of completion of the evidentiary activity carried out by him within the framework of the judicial control function on a certain issue. Given that the conclusion of the investigating judge, as well as any other subject of evidence, on the unreliability of the evidence assessed in the body of evidence, is formed on the basis of his inner conviction and is not related to formal requirements for its receipt, this conclusion will be relevant only for the decision made by the investigating judge at this stage of the criminal proceedings.

Key words: evidence in criminal proceedings, evaluation of evidence, properties of evidence, reliability of evidence, judicial control, investigating judge.